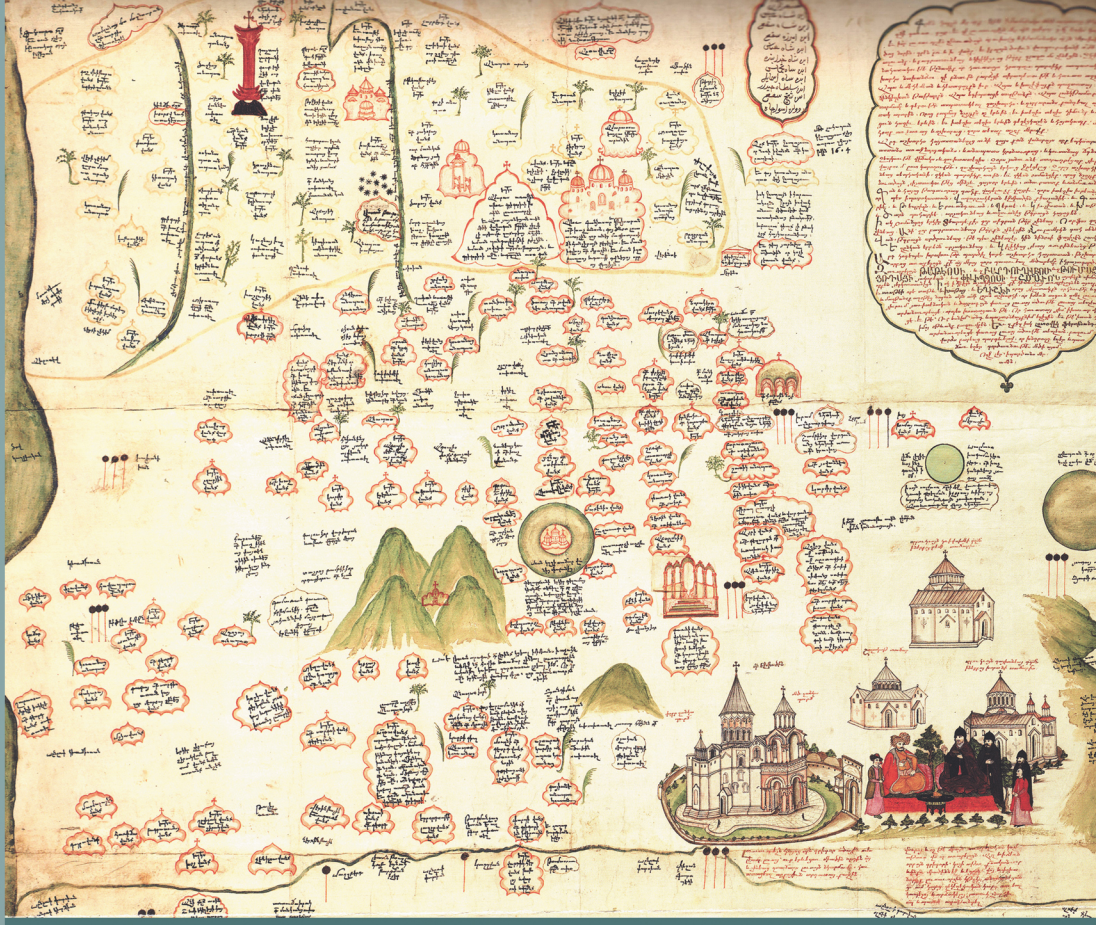

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

НАІА-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

ԵՐԵՒԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2021

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5
Հ 720

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Published by decision of the Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

Խմբագրական խորհուրդ
Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրաինա, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տօնապետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board
Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝
Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Հ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 / ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:ւ

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5

ISBN 978-9939-886-13-8

© ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 7

Լևոն Աբրահամյան
Թամանյանի ժողտունը. առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն 8

Արսեն Բոբոխյան
Կաթքար-վիշապաքար. Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց 20

Լիլիթ Սիմոնյան
Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ’ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի 36

Տորք Դալալյան
Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի 48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 61

Յակոբ Զոլաքեան
Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները 62

Հարություն Մարության
Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի) 75

Արգամ Երանոսյան
Հայոց տոհմածառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ 85

Հասմիկ Հարությունյան
Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ 93

Անժելա Ամիրիանյան
Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի) 104

Գարեգին Գրիգորյան
Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում 114

Թորգոմ Աղանյան
Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետաղետյան Գյումրիում 123

Գոհար Սրբեփանյան
Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ 131

Յուլիա Անտոնյան
«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան
Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 165

Միրանույշ Առաքելյան
Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում 166

Արմեն Ծ. Սարգսյան
Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խեմչյան
Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Гоар Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 209

Սերգեյ Վարդանյան
Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան
Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան
«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ 257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 265

II

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Համիկ Հարությունյան
ԵՊՀ

ԿԱԹԸ ԵՒ ԿԱԹՆԱՄԹԵՐՔԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԺՇԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հայ ժողովրդական բժշկությունն ունի դարավոր ավանդույթներ: Ժողովրդական բուժամիջոցներն ու բուժման եղանակներն այնքան խորն արմատներ ունեն, որ այսօր էլ, չնայած արհեստավարժ բժշկության աննախադեպ ձեռքբերումներին, չեն մոռացվել և շարունակում են կիրառվել տարբեր հիվանդություններ դարմանելու համար: Ժողովրդական գիտելիքի այս բնագավառը հարուստ շտեմարան է ոչ միայն ազգագրության, այլև բժշկագիտության համար: Սույն հոդվածի խնդիրն է՝ վեր հանել կաթի և կաթնամթերքի տեղն ու դերը հայոց բազմադարյան փորձի արդյունքում ձևավորված հմտություններն իրենց մեջ խտացրած ժողովրդական բուժամիջոցների շարքում՝ բացահայտելով բուժման եղանակները, ընդգծելով դրանց համահայկական ընդհանրություններն ու պատմազգագրական առանձնահատկությունները: Այդ ուսումնասիրությունը կարող է ունենալ գործնական կարևոր նշանակություն:

Հիմնաբառեր՝ ժողովրդական բժշկություն, կաթնամթերք, բուժիչ հատկություններ, բուժման ժողովրդական հմտություններ, եղանակներ, մեթոդներ, բուժամիջոցներ, գործնական նշանակություն:

Ներածություն

Ժողովրդական բժշկությունը կարելի է համարել մշակույթի՝ թերևս ամենապահպանողական բնագավառներից մեկը: Դաշտային ազգագրական նյութերը վկայում են, որ ժողովրդական բժշկության կենսունակությունը մասնակիորեն պայմանավորված է արհեստավարժ բժշկության հանդեպ բնակչության մի հատվածի թերահավատությամբ[1], սակայն բուն պատճառը թերևս ժողովրդի սոցիալական անբարենպաստ վիճակն է, երբ շատ ընտանիքների համար ավելի մատչելի են ժողովրդական բուժամիջոցները:

Բնակչության կենսամակարդակի աննախադեպ անկման պայմաններում վերջին տարիներին շատերի համար անմատչելի դարձան բուժման՝ անգամ նվազագույն ծախսերը: Ստեղծված իրավիճակում ժողովրդական բժշկության պահանջարկը բարձրացավ: Հարկ է նշել, որ այդ միջոցներին դիմում են նաև նրանք, ովքեր երկարատև բուժումից հետո արդյունքի չհասնելով և արհեստավարժ բուժամիջոցներից հիասթափվելով՝ որպես վերջին հույս, իրենց իսկ արտահայտությամբ, «ձեռք են գցում փրփուրին»:

1 Այն, ինչ արձանագրել է Երվանդ Լալայանը հարյուր և ավելի տարիներ առաջ՝ որ ժողովուրդը հաճությամբ չի դիմում բժշկին, որովհետև բժիշկները չեն ճանաչում ժողովրդին, չեն հասկանում ո՛չ նրա վիճակը, ո՛չ հոգեբանությունը, շատ անգամ նրանց խորհուրդները մնում են անկատար,– տեսնում ենք նաև մեր օրերում: Որ հիվանդին բժիշկը կարող է բուժել միայն նրան լավ ճանաչելու, նրա մասին ամեն ինչ իմանալու դեպքում՝ հրաշալիորեն դրսևորված է նաև բժիշկ Լոխմանու հիվանդ որդու մասին ավանդազրույցում [Լալայան 2004, 177]:

Հայ ժողովրդական բուժամիջոցների մեջ ուրույն տեղ ունեն կաթն ու կաթնամթերքը: Կովի, գոմեշի, այծի հում կամ եռացրած անքաշ կաթը, կաթով պատրաստած կերակուրները, կաթնամթերքը (սեր, կարագ, մածուն ևն) հղիների, ծնունդկանների, երեխաների և ծերերի սնունդի հիմնական բաղադրիչն էին՝ ունենալով կենարար, կազդուրիչ, բուժող հատկություն: Որպես դյուրամարս և ուժերը վերականգնող սնունդ՝ կաթնամթերքը կազմել է տարբեր հիվանդություններից, հատկապես թոքախտից հյուծված մարդկանց սննդակարգի հիմնական մասը[2]:

Նորածիններին կերակրում էին այծի, կովի կամ ոչխարի կաթով: Վաղուրականում գերադասելի էր ոչխարի կաթը, որին ավելի շատ ջուր էին ավելացնում և քաղցրացնում[3]: Արհեստական կերերի այսօրվա առատության պայմաններում անգամ, ելնելով նաև դրանց թանկությունից՝ շատերը, հատկապես գյուղական բնակավայրերում, նորածիններին կերակրում են կովի կամ այծի կաթով՝ երբեմն նույնիսկ ջուր չխառնելով:

Կաթը որպես բուժամիջոց

Հայոց մեջ ավանդաբար կաթը համարվել է, նախ և առաջ, հիվանդություններ կանխարգելող միջոց, առողջ ապրելակերպի գրավական: Ըստ ազգագրական նյութերի՝ ժողովրդական բժշկության մեջ կաթն ունի կիրառության բազմակի ձևեր. կաթով վերքեր են լվացել, քսուքներ, թրջոցների եփուկներ և այլ բուժամիջոցներ պատրաստել:

Կաթը հայոց մեջ գործածվել է առավելապես մրսածության, հազի, դողի, շնչառական օրգանների տարբեր հիվանդությունների դեպքում: Ընդունված էր խմել կովի նոր կթած հում կամ եռացրած կաթ, հաճախ՝ անոթի:

Որպես ներքին օգտագործման դեղամիջոց՝ գործածվում է ոչ միայն զուտ կաթը, այլև բուսական, կենդանական, հանքային տարբեր նյութերի (օրինակ՝ սամիթի ծեծած սերմ, պղպեղ, *իշու կաթնուկ* բույսի քամուք, ձվի դեղնուց, այծի ճրագու, կերակրի սոդա ևն) և կաթի խառնուրդ-ըմպելիքը, ինչպես նաև որոշ մթերքների կաթով եփուկը:

Հարբուխը կամ հազը բուժելու համար կերել են կաթով եփած *ունաբ*, թուզ (ավելացնելով մի քիչ սառը շաքար), սերկևիլի կորիզ, ծիծակ: Հազի դեմ

2 Բենսէ 1899, 156; Հակոբյան 1974, 172; Ավագյան 1978, 80; Լալայան 2004, 180: 20-րդ դարասկզբին՝ բժիշկները չմարսող հղիներին խորհուրդ են տվել «հասարակ ուտելիք»՝ կաթ [ԱԹ 1904, №7, 151–153]: Որոշ մարդիկ կաթը չեն մարսում. այս երևույթը բժիշկները պայմանավորում են օրգանիզմում որոշակի *ֆերմենտի* բացակայությամբ կամ առկայության սակավությամբ, ինչը բնորոշ է հատկապես ծերերին: Ելնելով կաթի առավելապես դյուրամարս լինելու հատկությունից՝ Մխիթար Հերացին կաթ է նշանակել ջերմող հիվանդին [Վարդանյան 2000, 102]: Մեր դիտարկումները ցույց են տալիս, որ բուժական պրակտիկայում այսօր ընդունված չէ կաթ տալ ջերմողին, թեև Ցավ կոչվող ոգիների մասին ավանդազրույցը հակառակն է վկայում (Ցավերից մեկի՝ Ջերմի սպառնալիքները չեն վախեցնում հովվին, որովհետև նա գիտի «*ապոր դեղը. Կկթեմ օչխրին կաթը, կդնեմ գիշերը ասպրը, առավոտ խմեմ սաղնամ կը*») [հմմտ. Լալայան 1983, 193]:

3 Լալայեան 1898ա, 90; 1910, 179; 1916, 183; 1988, 373; Գրիգորյան 1983, 247: Ժողովրդի պատկերացմամբ՝ սև ոչխարի կաթը յուղոտ է և լավ որակի, որովհետև սևը արևի ճառագայթներն ավելի շատ է կլանում [Мкртумян 1974, 59]:

ամենատարածված բուժամիջոցը մեղր խառնած կաթն էր[4]: Ըստ ազգագրական գրավոր նյութերի՝ հայոց որոշ գավառներում ձիու կամ ավանակի կաթը գործածվել է միայն *կապույտ հազի* դեպքում: Սյունիքում ավանակի կաթ խորհուրդ էին տալիս խմել թոքախտով հիվանդներին, Լոռիում՝ երբ թոքախտով հիվանդը հազալիս արյուն էր նկատում[5]:

Տաք կաթ են խմել կտրված ձայնը վերականգնելու համար: Բորբոքված կոկորդի ցավը բուժել են կաթի գոլորշիով՝ բաց բերանը պահելով եռացրած կաթով լցրած պուլիկի վրա[6]: Կաթի շոգիով բուժել են նաև հոդացավը (կաթսայի մեջ շիկացրած երկաթ գցելով), ինչպես նաև աչքերի բբերի վրա առաջացած սպիտակությունը[7]:

Կաթ են խմել սնդային թունավորումների, օձի կծածի դեպքում: Կաթը գործածվել է նաև ախտորոշիչ նպատակով: Թույնը մարմնից ներս անցած կամ չանցած լինելը Սասունում որոշում էին օձից խայթվածին կաթ խմեցնելով. եթե փսխեր՝ ուրեմն թույնը հասել էր մարմնի ներսը, և մահն անխուսափելի էր, իսկ եթե չփսխեր՝ նշան էր, որ վարակը մարմնին դեռ չի անցել[8]:

Պատմազգագրական որոշ շրջաններում այծի կամ գոմեշի հում կաթ (երբեմն ավելուկի սերմ խառնած) խմել են փորկապության, որոշ շրջաններում՝ լուծի դեմ: Գոմեշի թարմ կաթ են անոթի խմել նաև *ստրամոքսի կապարը* բուժելու նպատակով[9]:

Յուղով և շաքարով համեմված կաթի եփուկով բուժել են գլխացավը: Սակավարյունությունից առաջացած գլխացավի դեպքում՝ բժիշկները ևս խորհուրդ են տվել վաղ առավոտյան դեռ անկողնում մեկ բաժակ թարմ կաթ խմել[10]:

Կաթով պատրաստել են նաև *կապտաղությունը* բուժող դեղամիջոց. Ձավախքում չորացրած *ձիթուկ ճիճվի* փոշուց մի քիչ լցրել են կաթի մեջ և խմեցրել հիվանդին: Կաթով լվացել են օձի, թունավոր միջատների խայթած տեղը, «որդնոտած» ականջը[11]:

Մարնաշունչը բուժել են հիվանդ մատը, մինչև մաշկը այրվածքի աստիճանի հասցնելը, եռացող կաթի մեջ մտցնել-հանելով[12]: Միզակապությունը բուժել են՝ սեռական անդամը գոլ կաթի մեջ դնելով, հաճախամիզության դեպքում՝

4 Լալայեան 1907, 50; Հակոբյան 1974 197; Գրիգորյան 1983, 247; Լալայան 1983, 197, 201; 1988, 407; 2004, 181, 182; Միրզոյան 2007, 156:

5 Լալայեան 1898բ, 97; 2004, 180: Մխիթար Հերացին ևս այծի և ավանակի կաթ նշանակում էր թոքախտով հիվանդներին [Վարդանյան 2000, 102]:

6 Մինասյան 1995, 94:

7 Բենսէ 1899, 159:

8 Լալայեան 1898բ, 100; Պետոյան 1965, 291:

9 Լալայան 2004, 178, 185; 1907, 48–57; Հակոբյան 1974, 196, 197: Ըստ «Գագիկ Հեթումեան բժշկարանի»՝ շաքարախտով հիվանդը պետք է սնվի կովի կաթով՝ «դալար գինձ կոտրած» [Վարդանյան 2000, 114]:

10 ԱԹ 1904, №10, 213:

11 Լալայան 1983, 200, 203:

12 Ավագյան 1978, 77; Գրիգորյան 1983, 247:

կաթն ու կտավատը եռացրել են և հիվանդին նստեցրել վրան[13]: Լնդերի հիվանդության ժամանակ եղևնու խեժը խառնել են կաթին և ողողումներ արել: Անպտղությունը բուժելու նպատակով՝ կաթով լոգանք են ընդունել[14]:

Կիրառվել են նաև կաթի եփուկներով թրջոցներ: Ցավող կոկորդին կապել են կաթի մեջ թաթախած հացի միջուկ, կաթով եփած կտավատ, փիփերթ, *հաց ու պանիր* բույսը: Կտավատով եփուկի թրջոցը գործածել են ականջացավի, փորացավի դեպքում: Կաթի և *շիբ*ի շաղախով թրջոցը դրել են ցավող կողքի, կրով ու կաթով պատրաստած թրջոցը՝ ցավող հոդերի վրա[15]:

Մազերը երկարելու համար *յավշանի* (օշինդր) բույսը կաթով եփել, քսել են մազերին և մի օր հետո լվացել[16]:

Կաթով պատրաստել են կոտրած ոսկորը կպցնելու հատկությամբ օժտված *յախտ*, վերքեր հասունացնող, բուժող զանազան սպեղանիներ:

Գլխի պատռվածքի վերքը բուժել են՝ կաթի և *շիբ*ի, կաթի և օճառի եփուկը վերքին դնելով: Շան կծածի վերքին դրել են կանեփի սերմով կամ *շիբ*ով ու շաքարով կաթի եփուկ՝ կտորի վրա քսած[17]:

Կրծքի, մարմնի ցրտահարված մասերի և այլ այտուցները իջեցնելու, *մատնաշոնչը* և *մոծակը* հասունացնելու, ծակելու նպատակով պատրաստել են մածուցիկ բուժամիջոցներ՝ կաթի մեջ եփելով դդումի միջուկ, փիփերթ, ավելուկ, եզան լեզու, եզան լեզվի սերմեր, ծեծած կտավատ, տզկանեփի (գերչակ) ծեծած սերմ, գլուխ սոխ ևն: Այտուցն իջեցնելու նպատակով գործածել են շաղված կաթի և քացախի խառնուրդից ստացած մածուցիկ դեղամիջոցը կամ ծեծած կտավատի կաթով շաղախը՝ թխված[18]:

Հավանաբար նկատի ունենալով կաթի կազդուրիչ հատկությունը՝ ժողովրդի մեջ ընդունված էր կաթ խմել նաև սրտի ցավի դեպքում[19]: Բազմադարյան փորձի արդյունքում մարդիկ եկել են այն եզրակացության, որ չնայած բուժիչ հատկությանը՝ կաթնեղենը հակացուցված է որոշ հիվանդությունների, օրինակ՝ թութքի դեպքում[20]: Ըստ մեր դաշտային դիտարկումների՝ ժողովրդի պատկերացմամբ՝ հակացուցված է կաթի և որոշ մթերքների (օրինակ՝ ձկան) զուգահեռ գործածությունը[21]:

13 Լալայան 1988, 407; Գրիգորյան 1983, 247:

14 Մինասյան 1995, 21, 25:

15 Լալայեան 1898ա, 239; 1898բ, 98; 1907, 48–57; Բենսէ 1899, 157; Ավագյան 1978, 76:

16 Լալայեան 1907, 48–57; Հակոբյան 1974, 197; Ավագյան 1978, 77:

17 Բենսէ 1899, 155–171; Լալայեան 1907, 48–57; 1988, 407; 2004, 182, 184:

18 Լալայեան 1898ա, 239; 1898բ, 97; Ավագյան 1978, 82; Լալայան 1988, 406; 2004, 181:

19 Մինասյան 1995, 35:

20 Լալայեան 1898ա, 241:

21 Կաթի գործածության հետ կապված որոշ արգելքներ կան հակաբիոտիկ դեղեր ընդունողների համար:

Կարագն ու հալած յուղը որպես բուժամիջոց

Ժողովրդական բժշկության մեջ լայնորեն գործածվել են նաև կարագն ու հալած յուղը: Դրանցով շփել են ցավող կոկորդը, ջերմող մարմինը, ձգված մկանները: Նորածնի մարմինը յուղով (երբեմն՝ *շիբ* խառնած) շփում են ոչ միայն փափկեցնելու, այլև ախտահանելու նպատակով[22]:

Խախտված ոսկրերը տեղը գցելիս՝ ձեռքերը յուղոտ կամ կարագոտ են արել՝ ցավը մեղմացնելու համար: Հալած յուղը կոտրված ոսկորն ամրացնող սպեղանու կարևոր բաղադրիչ է եղել[23]:

Կովի յուղը և կարագը, ունենալով փափկեցնող հատկություն, լայնորեն գործածվել են որպես հումք քսուքների համար, որոնցով բուժել են, օրինակ՝ կրակից, տաք ջրից, կայծակից առաջացած այրվածքները: Հաճախ այրվածքին կովի յուղ են քսել՝ նախքան սպեղանի դնելը, թեև քսուքի բաղադրության մեջ ևս կովի յուղ կամ կարագ է եղել[24]:

Թարախային որոշ վերքեր բուժել են ոչ միայն նման քսուքներով, այլև անմիջապես վերքին անալի կարագ կամ յուղ քսելով կամ յուղ ներծծած խմորի կտոր դնելով, քանի որ յուղը օժտված է թարախը դուրս քաշելու, վերքը հասունացնելու հատկությամբ: Օրինակ՝ *մատնաշունչը* հասունացնելու նպատակով մատին յուղով ու շաքարով խմոր են կապել կամ *եղլավաշ* (յուղի ու ալյուրի շաղախ) դրել: Ժողովրդի համոզմամբ՝ յուղ ներծծած խմորի կտորը ներծծել է նաև կոկորդի, ականջի տակ առաջացած ուռուցքը[25]:

Կարագ կամ կովի յուղ պարունակող՝ տարբեր բաղադրությամբ քսուքներով, պատրաստուկներով բուժել են կաթի առատությունից ուռած կուրծքը, մատնաշունչը, գլխի ճաքը, բորը, *սիֆիլիս*ը, թութքը, սրի կտրածի, նաև լծկանի լծառված վզի վերքը ևն: Պատրաստուկը յուղով պատել են, նոր դրել վերքին, որպեսզի հպվող մասը փափուկ լինի[26]:

Օձի խայթածի բուժման միջոց էր նաև խայթված մասը կտրելուց հետո ծծումբի և յուղի խառնուրդը կտրած վերքի վրա դնելը: *Ձիթուկ* միջատի և յուղի խառնուրդով ստացած քսուքով մարմինը պատելով՝ բուժել են քորը: Կարմրուկ, ծաղիկ հիվանդություններից մարմնին առաջացած բշտիկները (նաև՝ անասունների ուռուցքները) բուժել են ճերմակ *շիբը* անաղ կարագի հետ խառնած քսուքով[27]:

---

22 Լալայեան 1916, 184: Ըստ մեր դաշտային հետազոտական նյութի (2016 թ.)՝ հալած յուղը ինչքան հնանում, այնքան օգտակար և բուժիչ հատկություններ է ձեռք բերում (այս մասին տես նաև Калоев 1993, 146):

23 Բենսէ 1899, 155–171; Մինասյան 1995, 15:

24 Բենսէ 1899, 164; Լալայան 1988, 144: Այրվածքը բուժող որոշ քսուքներում փափկեցնող դերը երբեմն կատարել է կաթի հում սերը (*արաժանը*), օրինակ՝ մաղած հողի հետ շաղախած [Լալայան 2004, 178]: Այրվածքի վրա լցրել են նաև կաթի սերի, դեղնուցի և ալյուրի շաղախի թխած, չորացրած, մանրացրած փոշին՝ նախապես վերքին սեր քսելով [Լալայեան 1907, 50]:

25 Բենսէ 1899, 155–171; ԱԹ 1903, 255; Լալայան 1983, 199:

26 Կախված վերքի բնույթից՝ յուղին խառնել են խունկ, օճառ, ներկանյութ, ծծումբ, վառոդ, մոխիր ևն:

27 Բենսէ 1899, 155–171; Պետոյան 1965, 286, 287, 290, 299:

Որոշ վերքեր բուժել են՝ յուղի մեջ դաղած որևէ մթերք վերքին դնելով, օրինակ՝ շան կծած տեղին՝ եփած ծեծած լոբի կամ կանեփի սերմ, սրով կտրածին՝ յուղի մեջ դաղած շերամի բոժոժ: Ականջացավը բուժել են սոխառածի յուղը տաք-տաք ականջի մեջ կաթեցնելով, սոխառածը կապել են նաև թարախոտ վերքին[28]:

Հազի դեմ շատ ընդունված էր կովի հալած յուղ խմելը, որոշ գավառներում բուժիչ է համարվել յուղի մեջ տապակած սխտոր ուտելը[29]:

Ժողովրդի պատկերացմամբ՝ մեկ բաժակ հալած յուղ խմելը մահից կարող է փրկել բարձր տեղից վայր ընկած մարդկանց, որովհետև խմելուց հետո *սիրտ են թափում*, որի շնորհիվ՝ *սառած արյունը* դուրս է գալիս օրգանիզմից[30]:

Կովի հալած յուղ խմել են նաև փորկապության դեմ: Ծննդկանի փորացավը անցկացնելու նպատակով տատմերը խմեցրել է *ախռավ* (*ախրա*)՝ տաք յուղ՝ փոքր քանակությամբ փոխինդ խառնած: Նույն նպատակով յուղով տապակել են հատուկ բանջար կամ պատրաստել են խավիծ՝ դաղած յուղը լցնելով եռացրած ջրի մեջ խառնած ալյուրի վրա: Ծննդկանին օգտակար էր նաև *եղաձուն*[31]:

Յուղ ու մեղրի տաք խառնուրդ անմիջապես խմեցրել են գլխին հարված ստացած մարդկանց: Այս բուժամիջոցը կիրառել են նաև դողի ժամանակ: Յուղ ու մեղրի խառնուրդ խմել են նաև գլխացավը բուժելու համար[32]: Տավուշում մինչ օրս գլխացավի բուժման եղանակներից մեկը գլխին գոմեշի կարագ քսելն է՝ գլուխը *պոլիէթիլեն*ային տոպրակով և գլխաշորով կապելով: Ըստ պատմասաց Ձ. Ղարագյոզյանի՝ տոպրակի տակ կարագը հալվում է, տաքացնում գլուխը և անցկացնում գլխացավը[33]:

Ոջիլը կտրելու համար գլխին քսել են սնդիկի, հինայի և կովի յուղի շաղախը: Մազաթափության դեմ տարբեր բուժումներից հետո, երբ նկատել են, որ գլուխը խիտ մազերով է ծածկվել, երեք օր շարունակ կարագով կամ յուղով օրը մի անգամ լվացել են: Նորածնի գլխամաշկի թեփը վերացնելու համար պարբերաբար գլխին կարագ են քսում, լվանում հաջորդ օրը[34]:

Կարագի և *շիբ*ի խառնուրդը երեկոները կոպին դնելով՝ բուժել են աչքացավը: Աչքացավը բուժել են նաև եռացրած անալի կարագի, սառը շաքարի ու ձվի դեղնուցի խառնուրդը աչքի մեջ լցնելով[35]: Մանդային թունավորման դեպքում խմել են հալած անալի կարագ՝ ընկուզենու ածուխի փոշի խառնած[36]:

28 Բենսէ 1899, 155–171; Մինասյան 1995, 67; Միրզոյան 2007, 156:

29 Լալայեան 1907, 48–57; Հակոբյան 1974, 197:

30 Մեր դաշտային նյութերից (2016 թ.). հաղորդել է Ջուլիետա Ղարագյոզյանը (ծնվ. 1938 թ., Նոյեմբերյանի շրջանի Կողբ գյուղում):

31 Բենսէ 1899, 87, 155–171; Լալայեան 1907, 48–57; 1910, 169; Թեմուրճյան 1970, 96; Հակոբյան 1974, 196; Ավագյան 1978, 88:

32 Լալայեան 1907, 48–57; Հակոբյան 1974, 196:

33 Կողբ գ., 2016 թ.:

34 Լալայան 1988, 408; 2004, 184:

35 Բենսէ 1899, 159; Ավագյան 1978, 75:

36 Լալայան 1983, 203:

Ժողովրդի պատկերացմամբ՝ յուղը հակացուցված էր որոշ հիվանդությունների դեպքում: Օրինակ՝ ծաղիկով հիվանդին յուղ չէին ուտեցնում[37]:

Թանը որպես բուժամիջոց

Թանը, որ ստացվում էր կաթի սերը կամ մածունը հարելով կարագ ստանալուց հետո, ոչ միայն ծարավ ու քաղց էր հագեցնում, այլև ուժերն էր վերականգնում: Բուժիչ էր որոշ ստամոքսաղիքային հիվանդությունների, այրվածքի, կենդանիների, թունավոր միջատների և օձի կծածի դեմ: Հատկապես ընդունված էր թան խմել սնդային թունավորումների, լուծի, փորացավի դեպքում[38]: Հավատալով Քրիստոսի մասին ավանդազրույցին՝ փորացավը բուժելու ամենալավ միջոցը ժողովուրդը համարել է թթու թան խմեցնելը և աղոթքի ուղեկցությամբ կոտրած գդալով որովայնը մերսելը[39]:

Թան են քսել մեղվի կծածին: Օձի խայթած վերջույթը դրել են թթու թանով լի ամանի մեջ այնպես, որ մշակված վերքը ընկղմվի. թանի թթվությունը գրգռել և քաշել է իր մեջ թույնն ու վարակը:

Թթու թան են խմել նաև մրսածության, հարբուխի դեպքում. այն ոչ միայն բուժել, այլև հովացրել է ջերմող հիվանդին: Հիվանդին նաև թանով լողացրել են: Մրսածության դեմ բուժիչ էր նաև թանի գոլորշին, որով քրտնեցրել են հիվանդին: Տերևների մեջ փաթաթած խորոված չորաթանը վերքին դնելով՝ բուժել են *քարխեծը*՝ ոտքերի տակի վերքերը[40]:

Ժողովրդի համոզմամբ՝ բուժիչ հատկությամբ օժտված է նաև թանապուրը. դողէրոցքով հիվանդին թանապուր են խմեցրել, *քարխեծը* բուժելու նպատակով՝ թանապուրի եփված ձավարը կապել են ուռուցքին. փափկեցրել է և բուժել[41]:

Մածունը որպես բուժամիջոց

Մածունը՝ որպես ժողովրդական բուժամիջոց, գործածվում է հատկապես թունավորումների ժամանակ, փորկապության, նաև լուծի դեմ: Լուծը դադարեցնելու նպատակով ուտում են ծեծած *շիբ*ով խառնած քամած մածուն: Որոշ շրջաններում այս խառնուրդը, կտորի վրա քսած, կապում են փորին՝ օրական երեք-չորս անգամ փոխելով: Ժողովրդի համոզմամբ՝ մածուն ուտելը իջեցնում է արյան ճնշումը: Ծծմբի փոշի խառնած գոմեշի մածուն կերել են քոսը բուժելու նպատակով[42]:

---

37 Ավագյան 1978, 81:

38 Լալայեան 1898ա, 241; Բենսէ 1899, 155–171; Հակոբյան 1974, 197; Լալայան 1988, 406; 2004, 182; Միրզոյան 2007, 157: Մերան խմեցնելով՝ բուժել են վաղ գարնանն արածելուց հետո փորն ուռած կովերին [Мкртумян 1974, 52, ком. 36]:

39 Ղանալանյան 2004, 234:

40 Պետոյան 1965, 291; Լալայան 1988, 145, 146: 2004, 177, 181,184, 185:

41 Բենսէ 1899, 165; Հակոբյան 1974, 197:

42 Լալայեան 1898ա, 241; 1898բ, 100; 1907, 48–57; Հակոբյան 1974, 197; Ավագյան 1978, 80; Լալայան 2004, 181; Միրզոյան 2007, 157:

Մածուն (կամ «ջրխնած»՝ ջրով խառնած մածուն) ուտում են նաև օձի, թունավոր միջատների խայթոցներից հետո՝ թույնը օրգանիզմից փսխելու միջոցով դուրս բերելու նպատակով: Օձի կծած տեղը ածելիով կտրում են, թույնը ծծում, վերքը մածնով լվանում: Մածուն են քսում նաև մեղվի խայթածի վրա: Այրվածքը բուժում են վերքին մածուն քսելով կամ քամած մածուն քսած կտոր դնելով, որը ոչ միայն հովացնում, այլև փափուկ է պահում վերքը: Թարախային որոշ վերքեր նույնպես բուժել են մածնով լվանալով. մածնին վերագրվել է նույն հատկությունը, ինչ *փիսրակուռ* խոտին: Մածնով ու ալյուրով շաղախի վրա յուղ են քսել, դրել մատին՝ *մատնաշունչ*ը բուժելու նպատակով[43]: Տենդի ժամանակ քամած մածուն (կամ սխտոր-մածուն) են քսում մարմնին[44]: Կովի մածունին ծեծած սոխ խառնելով և ցավող հոդերին քսելով՝ բուժել են հոդացավը[45]:

Կապույտ քար (պղնձարջասպ) խառնած կովի թթու մածունի գոլորշիով բուժել են թութքը՝ բաց նստատեղով նստելով քուղի վրա, որի մեջ նախապես շիկացրած աղյուս են դրել, հետո լցրել մածունը[46]:

Ամփոփում

Բուժիչ նպատակով գործածել են նաև *լոռ*ը, *դալ*ը (*խիժ*ը), պանիրը[47], պանրի *շիճուկ*ը (*շմաթ*)[48] և այլ կաթնամթերքներ[49]:

Այսպիսով, կաթը և կաթնամթերքը լայնորեն գործածվել և այսօր էլ գործածվում են հայ ժողովրդական բժշկության մեջ՝ նախ և առաջ կանխարգելիչ, ապա նաև բուժիչ, անգամ՝ ախտորոշիչ նպատակով: Արժևորելով ազգագրական գրականության մեջ առկա նյութերը, որոնք վերաբերում են կաթի և կաթնամթեքի՝ որպես բուժամիջոց օգտագործելուն, նշենք, որ դրանց մեծ մասը, ձևավորված և մշակված լինելով ժողովրդի բազմադարյան փորձի ու պրպտումների արդյունքում, հիմնավորվում են նաև արհեստավարժ բժշկությամբ: Մեր կարծիքով՝ դրանց մի մասին պետք է մոտենալ վերապահումով, քանի որ ժամանակի ընթացքում աղավաղվելով՝ մեզ են հասել թերի, ոչ-ամբողջական նկարագրով, և դրանց կիրառումն իսկ կարող է վնասակար լինել:

---

43 Լալայեան 1898ա, 239; 1898բ, 100; 1907, 48–57; 1988, 146, 405, 406, 407; 2004, 178, 181, 184:

44 Բենսէ 1899, 155–171. սա արձանագրել ենք նաև մեր դաշտային հետազոտություններում:

45 Լալայեան 1898ա, 239; 1898բ, 100; Բենսէ 1899, 155–171; Լալայեան 1907, 48–57; 2004, 178, 181, 184; 1988, 146, 405, 406, 407:

46 Լալայան 1983, 202:

47 Ոչխարի նոր մակարդած պանիրն իր շիճուկով մի քիչ եփել են, ուտեցրել վիճակը փոքրինչ թեթևացած թոքախտով հիվանդին, իսկ շիճուկը՝ խմեցրել [Լալայան 2004, 181]: Ըստ մեր դաշտային նյութերի՝ ժողովուրդը խորհուրդ է տալիս պանիր ուտել *սիրտ թափելու*, արյան ճնշումն ընկած ժամանակ:

48 Պանրի շիճուկ ժողովուրդը խորհուրդ է տալիս խմել շաքարախտով հիվանդներին: Հնարավոր է, որ այս գիտելիքը ժողովրդին փոխանցվել է բժշկական տարբեր հաղորդումներից, որոնցում հաճախ նշում են շիճուկի օգտակար հատկությունները՝ ընդգծելով, որ սպիտակուցներից մեկը՝ *կազեին*ը, և շաքարը շիճուկում չկան: Մազերը կպչելու, թեփոտելու դեմ գործածվում է ժողովրդական հետևյալ միջոցը. կես բաժակ մածունը մեկ բաժակ *շմաթ*ով և գոլ ջրով հարած խառնուրդով լվանում են գլուխը (մեր դաշտային նյութերից, 2016 թ.]:

49 Բենսէ 1899, 155–171; Ավագյան 1978, 78; Լալայան 1983, 200:

Կաթի և կաթնամթերքի՝ որպես բուժամիջոցների ազգագրական ուսումնասիրությունը, որի արդյունքում կարող են բացահայտվել դեռևս անհայտ կամ մոռացված նորանոր իրողություններ, հարստացնելով ժողովրդական և արհեստավարժ բժշկության հնարավորությունները, կարող է ունենալ ոչ միայն գիտական, այլև գործնական կարևոր նշանակություն:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԹ 1903
Առողջապահիկ թերթ, Թիֆլիս, 1903, № 5, 10, 11:

ԱԹ 1904
Առողջապահիկ թերթ, Թիֆլիս, 1904, № 7, 10:

ԱՎԱԳՅԱՆ 1978
Ավագյան Ս. Մ., Արճակ // ՀԱԲ, հ. 8, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978:

ԲԵՆՍԷ 1899
Բենսէ, Բուլանըխ կամ Հարք գավառ // ԱՀ, գիրք Ե, Թիֆլիս, 1899, 7–184:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 1983
Գրիգորյան Ռ., Գեղարքունիք // ՀԱԲ, հ. 14, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, 263 էջ:

ԹԵՄՈՒՐՃՅԱՆ 1970
Թեմուրճյան Վ. Ս., Գամիրքի հայերը // ՀԱԲ, հ. 1, Երևան, ՀՍԱՀ ԳԱ հրատ., 1970, 202 էջ:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1898ա
Լալայեան Ե. Ա., Սիսիան // ԱՀ, գիրք Գ, Թիֆլիս, 1898, տպարան Մ. Ռօտինեանցի, 105–272:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1898բ
Լալայեան Ե. Ա., Ջանգեզուր // ԱՀ, գիրք Դ, Թիֆլիս, 1898, 7–116:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1907
Լալայեան Ե. Ա., Նոր-Բայազետի գավառ // ԱՀ, № 16, Թիֆլիս, 1907, 9–65:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1910
Լալայեան Ե. Ա., Վասպուրականի ազգագրությունը // ԱՀ, № 20, Թիֆլիս, Էլեկտրաշարժ տպարան, օր. Ն. Աղանեան, պոլիտ. 7, 1910, 116–196:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1916
Լալայեան Ե. Ա., Մուշ-Տարոն // ԱՀ, № 26, Թիֆլիս, 1916, 148–194:

ԼԱԼԱՅԱՆ 1983
Լալայան Ե. Ա., Ջավախք, Երկեր, հ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1983:

ԼԱԼԱՅԱՆ 1988
Լալայան Ե. Ա., Արցախ, Երկեր, հ. 2, Երևան, 1988:

ԼԱԼԱՅԱՆ 2004
Լալայան Ե. Ա., Բորչալուի գավառ, Երկեր, հ. 3, Երևան, «Գիտություն», 2004, 384 էջ:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ 1974
Հակոբյան Գ. Ա., Ներքին Բասենի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Երևան, «Հայաստան», 1974:

ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ 2004
Ղանալանյան Ա. Տ., Ավանդապատում, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1969, 530 էջ:

ՄԻՆԱՍՅԱՆ 1995
Մինասյան Ա.Մ., Շիրակի և Ջավախքի հայոց ժողովրդական բժշկությունը (պատմա-ազգագրական ուսումնասիրություն), 07.00.07-ազգագրություն մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 1995:

ՄԻՐԶՈՅԱՆ 2007
Միրզոյան Ս.Ս., Կողբոփոր-Նոյեմբերյան, Երևան, «Զանգակ-97», 2007:

ՊԵՏՈՅԱՆ 1965
Պետոյան Վ.Ա., Սասնա ազգագրությունը, Երևան, ԵՊՀ «Ռոմայոր» տպագրական մեքենայի ցեխ, 1965, 550 էջ:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 2000
Վարդանյան Ս.Ա., Հայաստանի բժշկության պատմություն. հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը (խմբ.՝ Գէորգ Տէր-Վարդանեան), Երևան, «Քնարեր», 2000:

КАЛОЕВ 1993
Калоев Б.А., Скотоводство народов Северного Кавказа (с древнейших времен до начала XX века), Москва, «Наука», 1993, 231с.

МКРТУМЯН 1974
Мкртумян Ю.И. 1974, Формы скотоводства в Восточной Армении (вторая половина XIX–начало XX в.), историко-этнографическое исследование // Армянская этнография и фольклор. Материалы и исследования, 6, Институт археологии и этнографии АН Арм. ССР, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1974, 5–90.

Հապավումների ցանկ

ԱՀ –Ազգագրական հանդէս
ՀԱԲ –Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն

Асмик Тельмановна Арутюнян
Ереванский государственный университет

МОЛОКО И МОЛОЧНЫЕ ПРОДУКТЫ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ АРМЯН

Ключевые слова: народная медицина, молоко и молочные продукты, целебные свойства, народные навыки, способы, методы лечения, лечебные средства, практическое значение.

Несмотря на беспрецедентные достижения профессиональной медицины, народная медицина сохраняет свою актуальность по сей день. В богатой сокровищнице народной медицины армян особое место занимают молоко и молочные продукты. В данной статье сделана попытка выявить народные способы лечения, связанные с употреблением молока и молочных продуктов в лечебных целях. Эти знания приобретены в результате многовекового опыта, и многие из них одобрены профессиональной медициной. Этнографическое изучение применения молока и молочных продуктов в лечебных целях может иметь практическое значение.

Hasmik T. Harutyunyan
Yerevan State University

MILK AND MILK PRODUCTS IN THE ARMENIAN FOLK MEDICINE

Keywords: folk medicine, milk and milk products, curative properties, folk skills, means, methods of healing, folk remedies, practical significance.

Though professional medicine has unprecedental achievements, folk medicine keeps its actuality till the present day. In the rich treasury of the Armenian folk medicine milk and milk products have their special place. This paper seeks to present folk skills concerning the use of milk and milk products as curing means. These skills have been achieved through centuries-old experience and many of them are approved by professional medicine. Ethnographic study of milk and milk products as curing means may have practical significance.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լևոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանույշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխտնօրեն

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դալալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խեմչյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Հասմիկ Թելմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղոեցյան Լուսինե Խաչատուրի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

Մաղաթյան Վարդիթեր Օնիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և *ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող, Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն*

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Զոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիտաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 7

Л. А. Абрамян
Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура 8

А. А. Бобохян
Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна 20

Л. Д. Симонян
Святилища Восточной Армении в конце 17-го в.
по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци
«Поэтическое слово о святых местах земли армянской» 36

Т. С. Далалян
Происхождение и использование музыкальных
инструментов согласно легенде, переданной
Варданом Айгекци и Ованесом Плузом 48

II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 61

А. М. Чолакян
Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха 62

А. Т. Марутян
Трансформация некоторых традиций ремесленничества
в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан) 75

А. А. Ераносян
Этнографическое исследование армянских генеалогических древ:
память и визуальный дискурс поколений 85

А. Т. Арутюнян
Молоко и молочные продукты в народной медицине армян 93

А. В. Амирханян
Традиция изготовления маринадов и солений
из диких трав в областях Лори и Тавуш
(по материалам этнографических полевых исследований) 104

Г. А. Григорян
Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах 114

Т. Г. Аганян
Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы
культурной экологии в Гюмри после землетрясения 123

Г. Ю. Степанян
Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания
как переходный этап в жизни матери и младенца 131

Ю. Ю. Антонян
«Недостатка в хачкаворах в Армении нет»:
институт хачкавора в современной Армении 142

Л. Х. Креджян
Современное состояние фольклорно-этнографической
культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.) 154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 165

С. Ш. Аракелян
Проклятия и благословения в труде
Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» 166

А. Ш. Саркисян
Отражение элементов народного похоронного обряда
в армянских анекдотах 177

М. А. Хемчян
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок 187

Г. Э. Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ 209

С. Г. Варданян
Из истории исследования диалекта и фольклора
исламизированных амшенских армян 210

Т. Л. Айрапетян
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора 229

В. О. Мадатян
Понятие «азг» в ряду социальных институтов:
проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.) 241

ТАБЛИЦЫ 257

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES 7

L. H. Abrahamian
Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture 8

A. A. Bobokhyan
Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan 20

L. D. Simonyan
Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians" 36

T. S. Dalalyan
Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz 48

II. FIELDWORK STUDIES 61

H. M. Tcholakian
The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region 62

H. T. Marutyan
Transformation of Several Traditions of Artisanship in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities) 75

A. A. Yeranosyan
Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations 85

H. T. Harutyunyan
Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine 93

A. V. Amirkhanyan
Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (Accordind to Field Research Materials) 104

G. A. Grigoryan
Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush 114

T. G. Aghanyan
Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake 123

G. Y. Stepanyan
The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant 131

Y. Y. Antonyan
"There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia 142

L. Kh. Ghrejyan
The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations) 154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES 165

S. Sh. Arakelyan
The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian 166

A. Sh. Sargsyan
Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony 177

M. H. Khemchyan
The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales 187

G. E. Melikyan
The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle 199

IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY 209

S. G. Vardanyan
From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians 210

T. L. Hayrapetyan
Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore 229

V. O. Madatyan
"Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19th–20th Centuries) 241

TABLES 257

INFORMATION ABOUT AUTHORS 265

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

Չափսը՝ 70×100 1/16: 17 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 250 օրինակ:
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան:
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24

հատոր 4

ISBN 978-9939-886-13-8